

Виникнення та основні принципи функціональної лінгвістики.

Функціональна граматики. Американський та європейський функціоналізм

Сусол Лілія Олександрівна

к. ф. н., доцент

Ходжикян Дарина Рафіковна,

Цитович Ельвіра Олегівна

викладачі кафедри української та іноземних мов

Одеського державного аграрного університету

м. Одеса, Україна

Liliasusol2017@ukr.net

darinakhadzikian@ukr.net

tsytovych.ed@gmail.com

Анотація. У статті розглянуто дослідження функціонально-семантичних полів різних мов, що являють собою найважливіше завдання функціональної лінгвістики. Також описано функціонально-граматичну теорію О. Бондарка, яка містить теоретичні принципи, спрямовані на розв'язання концептуальних завдань функціональної граматики. У зв'язку з цим створення функціональної граматики мови залежить від досліджень системи функціонально-семантичних полів, різнорівневих мовних одиниць, здатних виконувати одну функцію.

Ключові слова: функціональна лінгвістика, функціональна граматики, синтаксичні конструкції, мовні засоби

У сучасному мовознавстві продовжують розвиватися напрями, що виникли ще до появи когнітивної парадигми. Серед них - функціональна лінгвістика. Функціональна лінгвістика вивчає функціонування мови як засобу спілкування. Її виникнення датують червнем 1976 р., коли було створено Міжнародне товариство функціональної лінгвістики у Франції, куди ввійшли такі вчені, як А. Мартіне, М. Мамудян, Ж. Мунен, Е. Бюйсанс, Дж. Харві та ін. Функціоналізм сформувався як альтернатива дескриптивізму Л. Блумфільда і

гloseматиці Л. Єльмслева. Великий вплив на появу цього напрямку мав осередок Празької функціональної лінгвістики.

Основний принцип функціональної лінгвістики - розуміння мови як цілеспрямованої системи засобів вираження (цільове призначення мови), який уперше був проголошений у «Тезах Празького лінгвістичного осередку» в 1929 р. Функціональний підхід передбачає аналіз функціональної природи мовних одиниць та й мови загалом, за якого акцентується на призначенні мовної одиниці. Саме цим названий підхід відрізняється від інших, наприклад, формального.

За останні два-три десятиріччя з'явилося чимало функціональних описів багатьох мов на всіх їхніх рівнях, у тому числі і в Україні: *Grammaire fonctionnelle du Francais*, ed. Par A. Martinet (P., 1973); *Dik S. C Functional grammar* (Amst., 1979); Бондарко А. В. *Функциональная грамматика* (Л., 1984); Слюсарева Н. А. *Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка* (М., 1981); Загнітко А. П. *Основи функціональної морфології* (К., 1991); Вихованець І. Р. *Нариси з функціонального синтаксису* (К., 1992); Вацевич Ф. С, Космеда Т. А. *Очерки по функциональной лексикологии* (Львів, 1997) та ін.

У функціональній граматиці об'єктом дослідження є функції морфологічних і синтаксичних, рідше лексичних, одиниць. Таке дослідження може проводитися у двох напрямках - від функцій до засобів їх реалізації і від засобів до їх функцій. Перший підхід є основним, бо практично людина під час комунікації відшукує, як саме виразити певну думку, та й у навчанні іноземної мови головним є питання, яким чином нею можна передати певний зміст. Проте й другий підхід має вагоме значення, особливо коли застосовується сукупно з першим. Двосторонній підхід у функціональній лінгвістиці виправданий тим, що певна функція може реалізуватися різними мовними засобами, а один і той самий засіб може виконувати різні функції.

У системі лінгвістичних течій функціоналізм представлений у дослідженнях американських та європейських науковців – Р. Д. Ван-Валіна, Дж. Ніколс, Дж. Байбі, І. Мана, С. Томпсон, Т. Гівона, У. Чейфа, Р. Томліна, Б. Фокс, С. Форд, М. Драєра, Е. Мартіне, С. Діка, А. Мустайокі, Г. Золотової, М. Всеволодової, Н. Слюсарєвої, О. Бондарко, І. Вихованця, А. Загнітка, Ф. Бацевича і Т. Космеди.

Американський функціоналізм в основному зорієнтований на пояснення граматичних явищ дискурсом. А. Кібрик пояснює пріоритетність дискурсивного аналізу у функціональній лінгвістиці наступним чином: «Функціоналізм шукає пояснення спостережуваної мовної форми. Функціоналісти виходять із припущення, що форма значною мірою формується і пояснюється функціонуванням у реальному часі. Функціонування мови у реальному часі – це і є дискурс» [4, с. 108]. Закономірності побудови цілісних текстів досліджують автори Теорії риторичних структур (ТРС) та представники дискурсивно-орієнтованого напрямку американського функціоналізму – І. Ман та С. Томпсон. Суть ТРС полягає у тому, що текст завжди має визначену мету (ціль, функцію), для досягнення якої риторичними відношеннями поєднуються дискурсивні одиниці – речення, частини речень, які можуть виступати ядрами чи сателітами. Автори ТРС будують графічні схеми риторичних структур, які відображають кількість ядер та сателітів у тексті, напрями залежності між ними, типи відношень. Графічні схеми риторичної структури – це лише деталізовані схеми, які могли б бути корисними при написанні логічних зв'язних текстів доповідей, рефератів, резюме та ін., подібно до загальновідомих складових будь-якого дослідження – вступу, мети, побудови робочої гіпотези, доведення, висновків. ТРС частково виконує лише 3-тє завдання із визначених у ФГ, встановлюючи способи поєднання мовних засобів синтаксичного рівня, залишаючи поза увагою способи утворення самої синтаксичної одиниці і визначення семантичних функцій цих одиниць.

Розглядаючи окремі теорії американського функціоналізму, варто звернути увагу на Референційно-рольову граматику (РРГ) Р. Д. Ван-Валіна, яка представляє морфо-синтаксичний напрям. У межах речення, за його

термінологією клаузи, дослідник визначає семантичні ролі, які реально відображають виконувані складовими елементами речення функції, на відміну від формальних синтаксичних позицій підмета, присудка та ін. Ще однією перевагою РРГ є класифікація дієслів із одночасним визначенням логічної структури – набору аргументів, тобто залежних слів. Остання складова РРГ має практичне застосування під час встановлення правил поєднання лексичних одиниць. Недостатність цієї теорії для того, щоб стати основою формування ФГ, полягає у тому, що РРГ зосереджена лише на аналізі складових синтаксичних конструкцій, не торкаючи сфери функціонування цих одиниць у комунікації.

Американський функціоналізм, переосмисливши категорії традиційної граматики, спрямованої на дескрипцію, поставив за мету пояснення мовних явищ у дискурсі. Однак визначення мотивації мовних фактів не рівноцінне встановленню закономірностей їхнього функціонування, які б могли слугувати теоретичним підґрунтям створення ФГ. Окрім цього, американські функціоналісти орієнтуються на дослідження окремих мовних явищ у різних мовах, які в цілому не утворюють системи. Натомість ФГ як лінгвістична модель правил використання одиниць мови потребує системної теорії, у межах якої мовні явища були б охоплені максимально повно.

З цілеспрямованою проекцією на створення теоретичних основ ФГ будують свої дослідження європейські функціоналісти. Одним з перших у цьому напрямку є С. Дік, функціонально-граматична теорія якого «відображає базові предикації в конкретних мовних висловлюваннях, використовуючи систему правил вираження (маніфестації), яка визначає форму і порядок компонентів (конституентів)» [2, с. 59]. С. Дік досліджує функції мовних одиниць (семантичні, синтаксичні, прагматичні) у межах речень та їхні потенційні можливості, зумовлені семантичними та синтаксичними властивостями для творення нових конструкцій. Таким чином, дослідник формулює закономірності творення мовних одиниць синтаксичного рівня, що входить у компетенцію ФГ. Але, подібно до РРГ Р. Ван-Валіна, функціонально-

граматичній теорії С. Діка бракує визначення функцій синтаксичних конструкцій та правил їхнього вживання у комунікації.

У європейському функціоналізмі виокремився як окремий напрям функціональний синтаксис (ФС), представниками якого є А. Мустайокі, Г. Золотова, М. Всеволодова, І. Вихованець. Зважаючи на те, що граматику в мовознавстві розуміють як взаємодію морфології та синтаксису, було б нелогічно розглядати можливі варіанти формування теоретичних основ функціональної граматики, ігноруючи теорію ФС.

В основі ФС, за А. Мустайокі, лежить принцип аналізу «від значення до форми», або по-іншому – «від семантичних структур до мовних засобів». Завдання цього функціонального напрямку дослідник формулює так: «1) встановити семантичні категорії, які становлять основу опису; 2) описати ті мовні структури, які можуть бути вжиті у мові х під час вираження встановлених семантичних категорій; 3) визначити можливі обмеження у вживанні цих мовних структур» [3, с. 230]. За загальною ідеєю та завданнями, ФС відповідає потребам теоретичного підґрунтя ФГ, оскільки упорядковує мовні засоби за значеннями, які безпосередньо реалізуються в мовленні, а не за граматичними класами та категоріями, які лише відображають парадигматичні відношення у системі мови, маючи опосередкований стосунок до вживання їх у процесі комунікації. Семантичні структури, які досліджує ФС, відображають функції мовних одиниць, порядок їхнього розташування, що дає можливість встановити правила побудови конструкції. До того ж ФС, визначаючи обмеження у вживанні тих чи інших конструкцій, встановлює тим самим закономірності функціонування їх у дискурсі, які повинна систематизувати ФГ. Однак, теорія ФС не передбачає дослідження потенційних можливостей сполучуваності предикатів чи інших складових семантичних структур, а також випускає з поля зору дослідження діалогічного мовлення і побудову текстів.

У зв'язку з цим оптимальною теоретичною основою створення функціональної граматики української мови є функціонально-граматична теорія О. Бондарка, основним принципом побудови якої є опис функціонально-

семантичних полів (ФСП) аналізованої мови, тобто «двосторонніх (змістовно-формальних) угруповань, сформованих граматичними (морфологічними і синтаксичними) засобами аналізованої мови разом із взаємопов'язаними з ними лексичними, лексико-граматичними і словотвірними елементами, які належать до однієї семантичної категорії» [3, с. 40]. Фактично опис ФСП виконує визначені вище 1-е та 2-ге завдання ФГ, встановлюючи семантичні функції (тут семантичні категорії), які реалізують мовці у процесі комунікації та систематизуючи мовні засоби, які виконують певну семантичну функцію, у межах ФСП. Щодо 3-го завдання, то О. Бондарко зазначає, що «у межах ФСП здійснюється й опис функціонування граматичних форм і конструкцій» [3, с. 40]. Окрім встановлення системи семантичних категорій, які формують відповідні ФСП, систематизації та структурування різнорівневих мовних засобів у межах кожної категорії, важливо показати, як представлені елементи цього поля у висловлюванні, як вони реалізуються, взаємодіючи один з одним і з елементами інших полів, входячи у зміст висловлювання.

Література:

1. Аврорин В.А. Проблемы изучения функциональной стороны языка.- Л., 1975.-276 с.
2. Арутюнова Н.Д. К проблеме функциональных типов лексического значения //Аспекты семантических исследований.- М., -1980.- с.156-249.
3. Бондарко А.В. К теории функциональной грамматики / А.В. Бондарко // Проблемы функциональной грамматики. – М.: Наука, 1985. – с. 6–25.
4. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А.В. Бондарко. – Л., 1983. – 208 с.
5. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник / М.П. Кочерган.- К.:Академія, 2003.-464 с.
6. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова.- Полтава: Довкілля – К., 2010.- 842 с.